

Böyük mütəfəkkir və ictimai-siyasi xadim

Yaradıcılığı qədər şəxsiyyəti də, həyat yolu da, yaşadığı dövrü də mürəkkəb və ziddiyyətli olan Əhməd bəy Ağaoğlunun elmi-nəzəri irsinin araşdırıcıları və ümumiyyətlə, XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərini əhatə edən Azərbaycan kulturoloji fikrinin tədqiqatçıları bu böyük mütəfəkkirin nəinki bütün əsərlərinin bir araya gətirilməsinin, hətta əsərlərinin mükəmməl biblioqrafiyasının hazırlanmasının nə qədər müşkül bir məsələ olduğu fikrində həmrəydir.

Bu bir həqiqətdir ki, əlli ildən artıq qızgın, fırtınalı, həm də fasiləsiz, aramsız bir yaradıcılıq yolu keçən, adı, şöhrəti Parisdən Bakı və Tiflisə, Peterburq və Moskvaya, bir az sonra İstanbul və Ankaraya, nəhayət, bütün Türkiyə və Yaxın Şərqə yayılan, fəlsəfə, tarix, iqtisadiyyat və din tarixinə, ədəbiyyat, hüquq, ictimaiyyət və elm-mədəniyyət məsələlərinə həsr olunmuş ciddi elmi-nəzəri və publisist əsərlərin müəllifinin, fəal mədəniyyət, elm və siyasət xadiminin, XIX yüzilliyin 90-cı illərindən etibarən dünyanın bir neçə ölkəsinin arxiv və kitabxanalarına səpələnmiş yazılarını toplamaq şəərəfli olduğu qədər də ağır bir işdir. Ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən görülməsi inanılmazacaq dərəcədə çətin olan bu iş, hələ vaxtilə AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov və akademik Kamal Talıbzadə, sonralar isə bir çox Azərbaycan, Türkiyə və habelə Qərb alimləri zəhmət sərf etsələr də, səmərəli bir nəticənin ortada olmaması faktı, bunun yalnız fərdi şəkildə deyil, elmi bir təşkilat, qurum tərəfindən sistemli və kompleks halda görülməsi zərurətini ortaya qoymaqdadır.

Yalnız kitab halında nəşr edilmiş əsərlərini nəzərdən keçirərkən məlum olur ki, Əhməd bəy Ağaoğlunun yazılarında geniş müzakirələr açdığı, təhlillər apardığı və qənaətlər əldə etdiyi ən mühüm mövzular fərd, hüquq, insan haqları, demokratiya, dil, din, mədəniyyət, millət və dövlət məsələlərinə həsr edilmişdir. Əhməd bəy Ağaoğlunun ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən panislamist, pan-türkist, qərbçi adlandırılması səbəbi isə onun həyatı boyu yaradıcılıq fəaliyyətini məhz bu mövzulara həsr etməsi, ictimai, siyasi, elmi fəaliyyətlərinin əsasında mədəni intibah, sivil yaşam tərzini uğrunda mübarizənin durmasıdır.

Əhməd bəy Ağaoğlunun istər Fransa, istər Azərbaycan, istərsə də Türkiyə dövrü fəaliyyətini əks etdirən yüzlərlə məqalənin tək sərlöv-həsi insanı heyretə salır və müəllifin biliyinə, məlumat zənginliyinə, mübarizliyinə, prinsipliliyinə heyran qalmaya bilmərsən. Onun analitik təhlili, elmi-nəzəri ümumiləşdirmə istedadı ilə bilik, məlumat zənginliyi sintez halında meydana çıxır ki, bu da öz növbəsində tarixi, ictimai, si-

yasi, mədəni hadisələrə ideya, milli və bəşəri mənəvi dəyərlər baxımından verilən meyarın düzgünlüyünə dəlalət edir.

Təsədüfi deyildir ki, müasirləri Əhməd bəy Ağaoğlunu "Türk tefəkkür və təhririnin çox canlı və həyəcanlı bir siması", "Avropa qəzetçiliyinin Şərqdə çox qüvvətli bir nümayəndəsi", "Yaxın Şərqdəki tarixi avropalaşma hərəkatının ən səmimi ideoloqu" adlandırmışlar. Tədqiqatçıların qənaətinə görə isə Əhməd bəy Ağaoğlu Qərb və Şərq mədəniyyətini birlikdə mənimsəmiş, canına hopdurmuş müstəsna bir şəxsiyyətdir. Əgər Əhməd bəy Ağaoğlunun fəaliyyət və yazılarının əksəriyyətini əvvəllər türk millətçiliyi və türk mədəniyyəti təşkil etmişdirsə, sonralar fikir azadlığı və bilavasitə Avropa mədəniyyətini tam anlamı ilə mənimsəmə mövzuları ağırlıq qazanmışdır. O, Fransada təhsil aldığı illərdə məşhur fransız şərqşünasları Ernest Renan və professor Ceyms Darmestere ilə tanış olmuş, onların mühazirələrini dinləmişdir. Həmçinin Parisdə Cəmaləddin Əfqani ilə tanışlığı onun islamıyyətlə bağlı düşüncələrinə dərin təsir göstərmişdir.

Əhməd bəy Ağaoğlu Parisdə məşhur fransız siyasi nəşrin - "Journal des débats"-ın İran üzrə müxbiri kimi fəaliyyət göstərmiş və "Jurnal de debat", "Revü Veen", "Noyve Revü" kimi fransız mətbu orqanlarında ilk yazılarını dərc etdirmişdir. O, 1892-ci ildə Londonda keçirilən IX Beynəlxalq Şərqşünaslar Konqresində "Şiə dinində məzdəki inancları" mövzusunda məruzə etmiş və həmin məruzənin mətni Kembric Universitetinin nəşr etdiyi topluya daxil edilmişdir.

Fransada təhsil aldığı dövrdə Avropa demokratik ideyalarından və fransız şərqşünas alimlərinin əsərlərindən təsirlənən Əhməd bəy Qarabağa qayıdan kimi tezliklə Azərbaycan xalqının milli özünüdərkətmə və türkçülük ideyalarının yayılması işinə başlayır. O, Şuşa şəhərində ilk dəfə qiraətxana-kitabxana açır, şəhərin realni məktəbində fransız dilini tədris edir. 1894-cü ildə Fransadakı təhsilini bitirdikdən sonra Qafqaza döndən Əhməd bəyə yurddaşları tərəfindən "Firəng Əhməd" ləqəbi M.Ə.Rəsulzadənin yazdığına görə "Firəngistanda oxuduğundan ziyadə

firəng fikir və ideyalarını yaymaq xüsusunda göstərdiyi qeyrət üçün taxılmışdır".

Ümumilikdə, Əhməd bəy Ağaoğlu yaradıcılığında və kulturoloji baxışlarında islamçılıq, türkçülük, qərbçilik kimi fikri cərəyanlar özünü qabarıqlığı ilə büruzə vermiş və tarixi, ictimai, siyasi hadisələrin təsiri prosesində bu cərəyanlar bir-birini əvəzləyərək biri digərini doğurmuşdur.

Əhməd bəy Ağaoğlu 1915-ci ildə Afyon nümayəndəsi olaraq Osmanlı Məclisi Məbusanında (Millət Məclisi) təmsil olunmuş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin (1918-1920) millət vəkili olmuş və 1923-cü ildə Qars vilayəti millət vəkili olaraq 2-ci Dönəm Türkiyə Böyük Millət Məclisinə (1923-1927) seçilmişdir.

Əhməd bəy Ağaoğlunun ailə həyatı da onun düşüncələrinə uyğun və tutarlı bir şəkildə formalaşmışdır. Həm milli dəyərlərə, həm də müasir dünyanın mədəni dəyərlərinə uyğun bir tərzdə yetişdirdiyi övladları Türkiyənin ictimai, siyasi və mədəni həyatında fəal mövqe tutmuşlar. Oğlu Səməd bəy Ağaoğlu ədəbi və siyasi fəaliyyəti ilə Türkiyənin tanınmış şəxsiyyətlərindən biri olmuşdur. Qızları Sürəyya Ağaoğlu və Tezər Taşkıranın adı qabaqcıl türk qadınları arasında yer almışdır. Belə ki, İstanbul Hüquq Fakültəsinin ilk qadın tələbələrindən olan Sürəyya Ağaoğlu Türkiyənin ilk qadın vəkili statusu almış, Avropada ali təhsil almış ilk türkiyəli qadın Tezər Taşkıran isə Cümhuriyyət Xalq Partiyasının üzvü olaraq 1943-cü ildə Qarsdan millət vəkili seçilmişdir.

Haqqındakı çox yığcam təqdimatdan da göründüyü kimi Əhməd bəy Ağaoğlu keşməkeşli həyatı və məhsuldar fəaliyyəti ilə xalqımıza zəngin yaradıcılıq irsi buraxmışdır. Bu mənada, Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 10 aprel 2019-cu il tarixli Sərəncamı böyük mütəfəkkir və ictimai-siyasi xadimin mədəni irsinə verilən yüksək qiymət kimi tarixi əhəmiyyət daşıyır. Bunu da qeyd edək ki, artıq bu günlərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncamı ilə əlaqədar olaraq Parisdə - YUNESKO-nun mənzil-qərargahında qurumun himayədarlığı ilə tədbir keçirilmişdir. Yubiley tədbirində Azərbaycan Respublikasının Macarıstandakı səfiri professor Vilayət Quliyev "Əhməd Ağaoğlunun dünyagörüşünün formalaşmasında Fransa mühitinin ro-

lu" adlı məruzə ilə çıxış etmişdir.

Ümidvarıq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarına əsasən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi və Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə hazırlayıb həyata keçirəcəyi tədbirlər planı da Azərbaycanın ictimai, elmi və mədəni həyatına töhfələr verməsi baxımından yaddaqalan tarixi hadisəyə çevriləcəkdir. İnənirik ki, dövlət səviyyəsində həyata keçiriləcək bu tədbirlər bütün ağaoğlusevərlərin sevincinə səbəb olacaqdır. Bu mənada biz də bir vətəndaş olaraq öz arzu və istəklərimizi aşağıdakı təkliflər şəklində bildirməyi uyğun hesab etdik:

1. Əsərlərinin külliyyatının hazırlanması və nəşri Əhməd bəy Ağaoğlu irsinin təbliği və tədqiqi baxımından faydalı olar.

2. Zəngin ictimai-siyasi fəaliyyətinin və elmi-ədəbi yaradıcılığının gənc nəsə öyrədilməsi baxımından Əhməd bəy Ağaoğlu irsinin orta və ali məktəb dərslərinə daxil edilməsi məqsədəuyğun olar.

3. Ermənilər tərəfindən törədilmiş soyqırımı hadisələri zamanı əhalinin təşkilatlandırılması uğrunda gördüyü işləri və Bakı əhalisinin köçürülməsi niyyətlərinə qarşı apardığı ardıcıl və gərgin fəaliyyətləri də nəzərə alaraq Bakıda Əhməd bəy Ağaoğlunun abidəsinin ucaldılması tarixi ədalətsizliyin bərpası baxımından təqdirəlayiq hadisə olar.

4. Hesab edirik ki, həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin ictimai-siyasi həyatında böyük xidmətləri olmuş Əhməd bəy Ağaoğlunun 150 illik yubileyinə həsr edilmiş tədbirlərin, onun təhsil aldığı Fransada - Sarbonna Universitetində, Türkiyədə və İngiltərədə də keçirilməsi faydalı olar.

Mübariz SÜLEYMANLI,
ADMİU-nun professoru,
fəlsəfə elmləri doktoru.

Rövşən AĞAYEV,
Ağaoğlular nəslinin nümayəndəsi.